

MOLIYAVIY HISOBOTLAR AUDITIDA MUHIMLILIKNI BAHOLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xasanova Nasiba Tolliboy qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
doktoranti

https://doi.org/10.55439/ECED/vol25_iss2/a10

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliyaviy hisobotlar auditida muhimlikni baholashning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilib, mamlakatimiz audit tizimida qo'llash bo'yicha taklif va tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jiddiylik (muhimlik), maxsus muhimlik, umumiy muhimlik, muhimlik chegarasi, buzib ko'rsatishlar.

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ СУЩЕСТВЕННОСТИ ПРИ АУДИТЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Xasanova Nasiba Tollibay kızı
Докторант Ташкентского государственного
экономического университета

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности оценки существенности при аудите финансовой отчетности и даются предложения и рекомендации по ее применению в системе аудита нашей страны.

Ключевые слова: выраженность (значимость), особая значимость, общая значимость, порог значимости, искажения.

SPECIFIC FEATURES OF MATERIALITY ASSESSMENT IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS

Khasanova Nasiba Tolliboy kizi
Doctoral student of the
Tashkent State University of Economics

Abstract. This article examines the specific features of materiality assessment in the audit of financial statements and gives suggestions and recommendations for its application in the audit system of our country.

Key words: materiality, special materiality, overall materiality, performance materiality, misstatements

Kirish. Zamonaviy korporativ boshqaruv tizimidan kelib chiqqan holda shu narsa ma'lumki, korxonaga egalari (aksiyadorlar, ta'sischilar) ma'lum bir korxonani ochishga yoki bo'lmasa uning rivojlanishi uchun o'zlarining mablag'larini kiritisa, ijrochilar (direktorlar) mazkur mablag'larni samarali boshqarish orqali korxonaning asosiy maqsadi bo'lgan foydani oshirishga xizmat qilishadi, ba'zan zarar ham ko'radi. Korxonaga egalari (aksiyadorlar, ta'sischilar) korxonaning kundalik faoliyatlariga aralashmaydi, korxonaga uchun muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish masalalari bundan mustasno. Korxonada ijrochilar (direktorlar)ning asosiy vazifalari korxonada umumiy rahbarlikni amalga oshiradi, korxonaga tomonidan shartnomalarni tuzish va boshqa bir qator kundalik vazifalarni bajaradi va ma'lum bir davrda amalga oshirilgan ishlar bo'yicha foydalanuvchilarga tegishli ma'lumotlarni hisobot tarzida taqdim etadi, mazkur hisobotlaridan ba'zi birlarini

biz moliyaviy hisobotlar deb ataymiz. Moliyaviy hisobotlarga qisqacha mualliflik yondashuvidan kelib chiqib, quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin bo'ladi, ya'ni "Moliyaviy hisobotlar ma'lum bir davr uchun tuzilgan, o'zida korxonaning moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarini qamrab olgan va pul qiymat o'lchovida yuritilgan foydalanuvchilarga qarorlar qabul qilishda ko'maklashuvchi hisobotlardir".

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosani qilishimiz mumkin bo'ladiki, korxonaga tomonidan tuziladigan hisobotlar ijrochilar (direktorlar) tomonidan tuziladi, ya'ni biznes faoliyatini o'zlari amalga oshirib va buning natijasidagi hisobotlarni ham o'zlari tuzib, foydalanuvchilarga taqdim etishadi, xususan, moliyaviy hisobotlarni ham. Mazkur jarayondan kelib chiqib, "tuzilgan moliyaviy hisobotlar qay darajada ishonchli va foydalanuvchilarga to'g'ri optimal qarorlar qabul

qilishga yordam beradimi yoki yo'qmi" degan savol paydo bo'ladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etishga auditorlik xizmatining hissasi katta bo'ladi. Zamonaviy auditning rivojlanish bosqichida auditorlarning asosiy vazifasi aksiyadorlar (ta'sischilar) bilan ijrochilar (direktorlar) o'rtasida ishonchni ta'minlash, ya'ni ijrochilar (direktorlar)ning ish faoliyatini – hisobotlarini tekshirib, aksiyadorlar (ta'sischilar)ga xolis, haqqoniy auditorlik fikrini shakllantirib berishdan iborat. Xolis, haqqoniy auditorlik fikrlarini shakllantirishda auditor aniq bir dalillarga asoslanadi, ba'zan professional mulohazasidan tayanib ish yuritadi. Auditorlik faoliyati ham, albatta, tijorat faoliyati bo'lib, asosiy maqsadi foyda olishga qaratilgan bo'ladi va shu sababli auditorlik xizmati ba'zi bir masalalarda mijoz manfaatlaridan kelib chiqqan holda mulohaza yuritadi. Auditda muhimlik masalasi shular jumlasidandir.

Muhimlik darjasini belgilashda auditorlardan professional mulohaza talab etiladi, chunki muhimlik tushunchasi bevosita mijozning moliyaviy hisobotlarning qaysi ko'rsatkichlari qiziq va mazkur ko'rsatkichda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan xatoliklarning miqdori qanchalik darajada bo'lishi mijoz tomonidan qabul qilinadigan qarorga ta'sir etadi. Muhimlik tushunchasi bevosita audit jarayonlariga hamda bildiriladigan audit fikrlariga ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar sharhi. Jiddiylik (muhimlik) – ahamiyatsiz hisoblangan, ya'ni foydalanuvchilarning xato fikrda bo'lishiga yo'l qo'ymaydigan, moliyaviy hisobvaraqlarda qayd etilishi mumkin bo'lgan noto'g'ri summaning eng ko'p miqdoridir (Ilhamov, 2011).

Muhim bo'lmagan (kichik) xatoliklarning auditor tomonidan tekshirilmasligiga sabab:

- bu xatoliklar juda kichik va moliyaviy hisobot ma'lumotlaridan foydalanuvchilar qaroriga har qanday vaziyatda ham jiddiy ta'sir etmaydi;
- kichik xatoliklarning sababini aniqlash va to'g'rilash uchun ko'p vaqt va mablag' talab etiladi;
- bu xatolarning sababini aniqlash va to'g'rilash uchun sarflangan vaqt natijasida mohyaviy hisobotlarni topshirish muddatlari o'tib ketishi mumkin (Ahmedjanov va Yakubov, 2010).

Auditda jiddiylik, tavakkalchilik, biznes tavakkalchiligi va nazorat tavakkalchiligiga baho berish. Ichki xo'jalik nazorat tizimi bilan tanishish va nazorat tavakkalchiligiga baho berish (Sanayev va Narziyev, 2001).

Muhimlik darajasi moliyaviy hisobotlarni qanchalik o'tkazib yuborish mumkinligi haqida ko'rsatma beradi (Manson va Zaman, 2001).

Boshqacha qilib aytganda, muhimlik darajasi auditorlar tomonidan moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarga taqdim etilgan ishonch darajasini aks ettiradi (Cox va boshqalar, 2013).

Binobarin, muhimlik to'g'ridan to'g'ri audit o'tkazish va keyingi fikrga bog'liq bo'lsa-da, muhimlik haqidagi ma'lumotlarning yetishmasligi foydalanuvchilar (investorlar) va tartibga soluvchilarning auditorlarning muhimlikni qo'llashiga juda shubha bilan qarashlariga sabab bo'ldi (Tuttle va boshqalar, 2002).

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda induksiya, deduksiya, tizimli va qiyosiy tahlil, guruhlash, eksperiment, adaptiv usullar, integratsion yondashuvlar, aktivlar qadrsizlanish hisobi va usullarini takomillashtirish masalalari bo'yicha xalqaro tajribalar tahlili va aprobatsiyasidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Muhimlikni aniqlashda axborot, odatda, agar uning qoldirilishi yoki noto'g'ri ko'rsatilishi, yakka tartibda yoki umumiy holda moliyaviy hisobot foydalanuvchilarining iqtisodiy qarorlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa, muhim hisoblanadi.

Muhimlik tushunchasi quyidagilarda qo'llaniladi:

- auditni rejalashtirish va amalga oshirish;
- aniqlangan noto'g'ri ma'lumotlarning auditga ta'sirini baholash;
- har qanday tuzatilmagan noto'g'ri ma'lumotlarning moliyaviy hisobotga ta'sirini baholash;
- umuman, moliyaviy hisobot bo'yicha fikrni shakllantirish.

Umumiy moliyaviy hisobotning muhimligini aniqlash uchun quyidagi usullardan biri qo'llaniladi:

- tegishli ko'rsatkichga oqilona o'lchov foizini qo'llash;
- muhimlik miqdorini aniqlash va tegishli ko'rsatkichlar va oqilona o'lchov foizlari bilan bog'liq bo'lgan firma parametrlarini hisobga olgan holda miqdorning muvofiqligini baholash.

Usullardan biri butun moliyaviy hisobotning muhimligini aniqlashning tegishli ko'rsatkichga asosli o'lchov foizini qo'llashdir. Tegishli mezonni tanlash va o'rtacha o'lchov foizini aniqlash professional mulohazalar masalasidir. Foiz va tanlangan mezon o'rtasida bog'liqlik mavjud (masalan, davom etayotgan faoliyatdan olinadigan soliqqa qadar foydaga qo'llaniladigan foiz, odatda, umumiy daromadga qo'llaniladigan foizdan yuqori bo'ladi).

Qo'llanilishi mumkin bo'lgan ikkinchi usul – miqdorni aniqlash. Miqdorni aniqlashda, tegishli mezonlarga va oqilona o'lchov foizlariga bog'liq

bo'lgan firma parametrlarini hisobga olgan holda, miqdorning muvofiqligi baholanadi.

Qo'llaniladigan benchmark audit o'tkazilayotgan davrga tegishli. Tegishli moliyaviy ma'lumotlar, odatda, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- hozirgi davr va oldingi davr moliyaviy natijalari va holati;
- joriy davr uchun budjetlar yoki prognozlari.

Tanlangan benchmarkka qo'llash uchun o'lchov foizini tanlashda obyekt hajmi va murakabligi oshishi bilan foiz, ko'pincha, kamayadi. O'rtacha o'lchov foizini aniqlashda quyidagi omillarni hisobga olish zarur:

- mulkchilik va/yoki boshqaruvning konsentratsiyasi;
- qarz va qarzni tartibga solish darajasi;
- biznes muhiti;
- tashkilot ro'yxatga olingan obyektmi yoki yo'qmi.

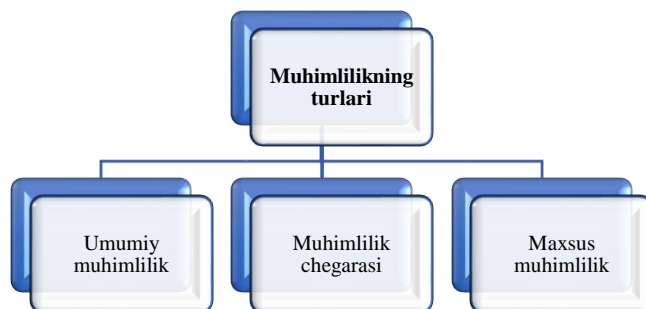
Muhimlik, umuman, moliyaviy hisobot uchun muhimlik miqdorini aniqlash va kompaniyaning tegishli ko'rsatkichlar va oqilona o'lchov

foizlari bilan bog'liq parametrlarini hisobga olgan holda ushbu miqdorning maqsadga muvofiqligini baholash orqali aniqlanadi.

Hujjatlar keng tarqalgan holatlarda keng ko'lamli bo'lishi shart emas, masalan, ro'yxatga olingan korxonaga uchun soliq to'lashdan oldingi foydaning 5 %idan boshqa omillar bo'lmaganda foydalanish; operatsiyalardan yo'qotishlar, zararsiz operatsiyalar yoki yuqori o'zgaruvchan daromad tendensiyalari ko'rib chiqildi.

Muhimlik darajasining pastligi muayyan sharoitlarda, umuman, moliyaviy hisobot uchun muhimlikdan pastroq miqdor moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir qilishi mumkin. Bunday hollarda qo'llanilishi kerak bo'lgan muhimlikni aniqlash va hujjatlash lozim bo'ladi.

- Muayyan tranzaksiya klassi uchun pastroq muhimlik zarur bo'lsa, hisob balansi yoki ma'lumotni oshkor qilish samaradorligini, shuningdek, operatsiya sinfi, hisob qoldig'i yoki oshkor qilish uchun ham aniqlash talab qilinadi.

1-rasm. Moliyaviy hisobot auditida muhimlikning turlari

Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

Umumiy muhimlik. Umumiy audit strategiyasini ishlab chiqishda auditor butun moliyaviy hisobotning muhimligini aniqlaydi. Bu chegara bo'lib, undan yuqori bo'lsa, moliyaviy hisobot jiddiy noto'g'ri ko'rsatilishi mumkin. Bu "butun moliyaviy hisobot uchun muhimlik" yoki oddiygina umumiy muhimlik deb ataladi.

Umumiy muhimlik, moliyaviy hisobotda tuzatilmagan taqdirda moliyaviy hisobotdan foydalanuvchi tomonidan qabul qilingan iqtisodiy qarorlarga ta'sir ko'rsatmaydigan noto'g'ri ma'lumotlarning maksimal miqdori to'g'risidagi auditorning professional fikriga asoslanadi. Agar tuzatilmagan noto'g'ri ma'lumotlarning miqdori alohida yoki jami audit uchun belgilangan umumiy muhimlikdan yuqori bo'lsa, bu moliyaviy hisobotda jiddiy noto'g'ri ko'rsatilganligini anglatadi.

Muhimlik chegarasi. Muhimlik chegarasi umumiy muhimlikdan kamroq miqdorda belgila-

nadi va umumiy moliyaviy hisobot uchun tuzatilmagan va aniqlanmagan noto'g'ri ma'lumotlarning muhim bo'lishi xavfini kamaytirish uchun "xavfsizlik buferi" vazifasini bajaradi. Faoliyatning muhimligi auditorga muayyan risklarni baholashga (umumiy muhimlikni o'zgartirmasdan) javob berishga va tuzatilmagan va aniqlanmagan noto'g'ri ma'lumotlar yig'indisi umumiy muhimlikdan oshib ketish ehtimolini tegishli darajada past darajaga tushirishga imkon beradi.

Maxsus muhimlik. Muayyan muhimlik, umumiy ahamiyatlilikdan kamroq miqdorda noto'g'ri ma'lumotlar foydalanuvchilarning moliyaviy hisobotlar asosida qabul qilingan iqtisodiy qarorlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan operatsiyalar sinflari, hisob balanslari yoki oshkor qilish uchun belgilanadi (masalan, potensial investorlar daromadga qiziqishi mumkin).

Umumiy muhimlik va muhimlik chegarasi o'rtasidagi farqli jihatlar

Ta'rifi	
Umumiy muhimlik moliyaviy ma'lumotlar foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir ko'rsatishi yoki ba'zi ma'lumotlar noto'g'ri ko'rsatilgan, o'tkazib yuborilgan yoki oshkor etilmagan bo'lsa, rahbariyat yoki boshqaruv mas'uliyati yuklangan shaxslar tomonidan javobgarlikdan ozod qilish qobiliyatiga ega bo'lgan holatni anglatadi	Muhimlik chegarasi – moliyaviy hisobotlarning obyektivligi to'g'risidagi auditorning fikriga ta'sir qilmasdan, xatolar va kamchiliklar tufayli individual moliyaviy hisoblarda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlar miqdori
Ko'lami	
Umumiy muhimlik darajasi moliyaviy ma'lumotlardan foydalanuvchilarning ehtiyojlari va audit tekshiruvi natijalaridan mijozlar kutishlariga asoslanadi	Muhimlik chegarasi auditorlik riskini baholashga asoslanadi
Tabiati	
Umumiy muhimlik mustaqil tushunchadir	Muhimlik chegarasi umumiy muhimlik darajasiga bog'liq tushunchadir

Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, umumiylik muhimlik va samaradorlik muhimligi tushunchalari bir-biriga o'xshash tushunchalar bo'lsa, biroq ularning mazmun mohiyatida, qo'llanilishida bir qancha farqli jihatlari mavjud ekanini tushunishimiz mumkin bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shunday xulosaga kelishimiz mumkin bo'ladiki, auditda muhimlikni baholash o'ziga xos maqsad va vazifalariga ega bo'lib, bevosita auditor tomonidan taqdim etiladigan oqilona fikrning ishonchligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishda auditor bir qancha muhimlik ko'rastirishlarini belgilaydi. Bularga umumiy muhimlik va muhimlik chegarasi kabi muhimlik

turlari misol bo'la oladi. Bu ikki muhimlik bir-birini to'ldiruvchi bo'lsa-da, biroq ularning tabiati va qo'llanilishida farqli jihatlari mavjud.

Auditor muhimlik darajasini baholashda dastlab umumiylik muhimlik darajasini belgilash va mazkur muhimlik darajasidan past bo'lgan muhimlik chegarasini belgilash lozim bo'ladi. Zero, muhimlik chegarasi mijoz uchun muhim bo'lgan axborotlarni belgilaydi, agar muhimlikdan ortiq buzib ko'rsatishlar mavjud bo'lganda, auditor menejmentdan ushbu buzib ko'rsatishlar miqdorini pasaytirishni maqbul darajaga tushirishni talab qilishi lozim.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 320-sonli AXS. Auditni rejalashtirish va o'tkazishda muhimlik.
2. Аренс А., Лоббек Дж. *Аудит. Пер. с англ. / Под ред. Я.В.Цоколова.* – М.: Финансы и статистика, 2013. – 560 с.
3. Dusmuratov R.D. *Audit asoslari.* – T.: "O'zbekiston Respublikasi Milliy ensiklopediyasi" nashriyoti, 2003. – 612 b.
4. O'razov K.B. *Buxgalteriya hisobi va audit. O'quv qo'llanma.* – T.: "O'qituvchi" nashriyoti, 2004-y.
5. www.mf.uz
6. www.lex.uz